

**КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА  
МЕТОДИКАТА НА СТОЯН ЗАИМОВ ОТ 1894 г.**

*Иван Чолаков*  
*Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF STOYAN ZAIMOV'S  
METHODOLOGY OF 1894**

*Ivan Cholakov*  
*Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The issues of conception, development and periodization of the instruction methods in teaching Bulgarian have not been subject to comprehensive study yet. This also concerns the first methodology publications in the nineties of the 19<sup>th</sup> century, including the outstanding *Methods of How to Teach Writing and Reading in the First School Year* by St. Zaimov in 1894. The paper elaborates on the methodical concepts presented therein, which contributed to the formation of the Bulgarian methodical thought at the close of the 19<sup>th</sup> century, and altogether reflected the positive impact of the Russian and German pedagogical schools of that time.

**Key words:** Stoyan Zaimov, methods of linguistic education, Herbartianism

Въпросите, свързани със зараждането, развитието и периодизацията на методиката на обучението по български език, не са били предмет на цялостно научно изследване. Този факт е отбелязан и от Стойко Кабасанов, който в своята *Методика на обучението по български език* (1979) се спира съвсем накратко на историята на методиката на българския език, както и на въпроса за езиковедските школи и направления, оказали влияние върху нейното формиране и концептуална ориентация, и обръща внимание на недостига на проучвания по тази толкова важна проблематика. Върху историческото развитие на методиката на обучението по български език съвсем накратко се спира Русин Русинов в своята книга *Из историята на обучението по български език в училище* (1983). Освен тях на въпроса за историческите корени на българската методика на обучението по български език се спира

и Кирил Димчев в статията си „Методиката на българския език – постижения и перспективи“ (1988), където подчертава, че след Освобождението още с първите методики се правят опити за формулиране на същността и задачите на методиката, за конкретизиране на нейните цели и методи. В този смисъл Кирил Димчев определя за начало на процеса на самостоятелно обособяване на методиката като научна област следосвобожденския период, тъй като за твърде кратък период излизат редица важни издания, разсъждаващи върху принципите, по които трябва да се извършва обучението по български език. Едно от тях е предмет на настоящото изследване. Важно е в същото време да отбележим, че *Методиката* на Ст. Заимов е сред забравените издания и не е била обект на специално изследователско внимание. Това е по-редното доказателство, че историята на българската методика на родноезиковото ни обучение е една непроучвана област, която тепърва трябва да бъде систематизирана и анализирана.

Благоприятните условия за подем на методическата мисъл у нас, естествено, настъпват след Освобождението на България. Още през 80-те години на XIX век излизат в превод на български език *Методическо ръководство* (1884) на М. Олшамовски и *Специална методика* (1888) на Стефан Басаричек, чрез които се реализира рецепция на руската и немската методика на обучението по роден език. Въпреки спорните оценки за качеството на първите методики на обучението по български език безспорен е фактът, че през 90-те години на XIX век се появяват свидетелства за раждането на методиката и нейната генетична връзка с педагогиката и дидактиката, а с течение на времето този процес ще става все по-динамичен и все по-продуктивен. Тогава се поставя и началото на българската методическа мисъл с методиките на В. Благоева (1892), П. Д. Вълков (1893), П. Цачев (1893), Ст. Заимов (1894), Д. Белобради (1898), но е важно да отбележим, че кога по-явно, кога по-завоалирано, в тях намират отражение преди всичко утвърдени вече в европейското образователно пространство идеи. Немското и руското влияние са лесно разпознаваеми в първите не само преводни, но и отчасти авторски методики от 90-те години. Според Ст. Кабасанов *Методиката на българския език* (1892) на Вела Благоева, *Методиката на граматиката* (1898) на Д. Белобради и *Методиката на българския език* (1901) на Кл. Карагюлев се отличават със силно влияние на руските учени К. Ушински, И. Средневски, Ф. Буслаев, Д. Тихомиров, Л. Пешковски, А. Шахматов (Кабасанов 1983: 316). Немското влияние – най-често по линия на хербартианството – българските изследователи свързват с *Методиките* на П. Цачев и П. Вълков,

Ст. Чакъров и М. Господинов, на Т. Бенев, С. Велев и В. Николчов. Специално място в този контекст заема Ст. Заимов, тъй като е руски възпитаник, но в разглежданата *Методика* той се позовава на немски учени и въвежда характерни за хербартианството педагогически и дидактически идеи. Неговата *Методика* всъщност представлява концептуален синтез на актуалните по онова време идеи за езиковото обучение и удостоверява липсата на принципни различия между руската и немската школа.

Стоян Заимов (1853 – 1932) е останал в българската историческа и културна памет преди всичко със своята революционна дейност като апостол на Априлското въстание и съратник на Л. Каравелов и Хр. Ботев, както и като автор на мемоарната книга *Миналото* (1884 – 1888) в четири тома. След Освобождението обаче приоритетни за него стават проблемите на новформиращата се образователна система и на езиковото обучение, поради което от този момент нататък биографията му е изпълнена с факти предимно от такъв характер: завършва Педагогическия институт в Москва (1882) и работи като учител в различни български градове; член е на постоянния Учебен комитет към Министерството на народното просвещение (1895 – 1898), а сред най-значимите негови приноси е основаването през 1896 г. на сп. „Училищен преглед“, което има изключително важно участие в процеса на фиксиране на общественото внимание върху проблемите на българското образование и на езиковото обучение в частност, както и в изграждането на полемична среда, в която да изкристализира концептуалната рамка на българската методика. В този процес се вписва и неговата *Методика за как се предава учението по писане и четене в първо отделение* от 1894 г.

Един от основните въпроси, който поставя това издание, е свързан с източниците на чуждо влияние. Както беше вече посочено, Стоян Заимов е руски възпитаник, но въпреки това се позовава преди всичко на немски източници и в пространната панорамна картина, която представя в първата глава на своята *Методика*, не говори например за К. Ушински и неговите последователи, а за немските педагози Й. Базедов, С. Хайнике, Фр. Гедике и редица други. Ст. Заимов очевидно е проявявал задълбочен интерес към проблемите на началното обучение по български език и демонстрира много добра информираност както за основните методи, съществуващи в немската дидактика, така и за други по-малко или повече известни страници от световната история на езиковото обучение. На този фон той представя и българската възрожденска традиция, след което предлага една стройна сис-

тема, предназначена за преподаване на български език в първо отделение, която има амбицията да съчетае най-добрите страни от съществуващия световен и български опит.

Допълнителното заглавие на титулната страница уточнява, че изданието е замислено като приложение на *Бащин език* на Драган Манчов за първо отделение. Фактът, че *Методиката* на Заимов излиза в издателството на Др. Манчов, очевидно говори за творческо сътрудничество между двамата в областта на обучението по български език за най-малките ученици. Освен че е приложение към най-авторитетния възрожденски учебник по роден език за началното училище, *Методиката* на Заимов заявява приемственост спрямо най-добрите традиции на Възраждането и заедно с това очертава посоки, които ще се окажат трайни и определящи до началото на ХХ век. Както в повечето издания с подобен характер, и тук основното внимание е съсредоточено върху първите стъпки за ограмотяване на подрастващите, което се свежда до изграждане на базисни умения за четене и писане.

Друг важен момент, който откриваме в това издание, е готовността на неговия автор за открит дебат по проблемите на езиковото обучение. В духа на доминиращия през 90-те години критицизъм по отношение на съществуващата учебна литература в предисловието Ст. Заимов изразява мнение, че „българските буквари и читанки са методически забъркани“ (Заимов 1894: III), а това според него се дължи на слабата методическа подготовка на голяма част от авторите и на факта, че те се ръководят от руски и немски източници при написването на своите учебници, без да се интересуват дали са приложими към българския език. Той дава и сведение за българските буквари от 1824 до 1893 г. (Заимов 1894: 53 – 73), посочвайки техните предимства и недостатъци. С присъщата си критичност Ст. Заимов се отнася към почти всички издания, но все пак изразява позитивна оценка най-вече за букварите на Петър Берон, Неофит Рилски и Драган Манчов.

*Методиката* на Ст. Заимов съдържа три дяла, които авторът определя в предговора като „исторически, методически и практически“ (Заимов 1894: IV), а по този начин демонстрира своята амбиция да постигне систематизирано и логически последователно изложение, което да съчетава историзъм, научност и прагматична приложимост. От общия обем, разположен на близо 200 страници, първите две глави обхващат 126 страници, а останалата част предлага примерни уроци.

В първата част, озаглавена „Исторически преглед на методата по първоначално писане и четене“, Заимов прави интересен обзор на метода на обучение по четене и писане при китайците, индийците, персите, асирийците, древните гърци и римляните. Неговите намерения са да даде в тази част енциклопедични познания както за евроазиатското географско пространство, така за културно-историческите епохи: от Средновековието през Ренесанса, та чак до XIX век. При това многопластовата пъстра картина е организирана с една ясно дефинирана цел: да се резюмират съществуващите в света методи на обучение по четене и писане на роден език, за да се намери оптималният за актуалната българска ситуация вариант. Още в първите редове на тази част Стоян Заимов изтъква нейното утилитарно предназначение – да посочи грешките, които трябва да се избегнат при съвременния метод на преподаване. В този смисъл е интересно да подчертаем, че желанието на автора е по-скоро да се разграничи от миналото и от чуждия опит, а не да се придържа сляпо към него, а това показва раждането на съзнанието за модерност, за новост в подхода към решаване на проблемите на езиковото обучение.

Ст. Заимов се позовава на редица педагози, най-вече немски, без обаче да се стреми към задълбочени анализи на техните възгледи. Неговият поглед е целенасочен и се ръководи единствено от интересите му към началното обучение по роден език. Без да посочва източниците, на които се опира, Заимов представя с кратки пасажии имена от различни националности и с различно значение за развитието на обучението по роден език. До имената на Сикс Кандидус и Валентин Икелзамер (1500 – 1547, изписан като Икел-Самер) – автор на първата немска граматика, озаглавена *Грамматика на немския език (Teutsche Grammatica, 1534)*, се нареждат имената на Ян Амос Коменски (1592 – 1670) и Джон Лок (1632 – 1704). Стоян Заимов се спира и на други известни педагози, като Йохан Хенрих-Бернгард Базедов (1724 – 1790), Йохан Хайнрих Песталоци (1746 – 1827), Самуел Хайнике (1727 – 1790), Фридрих Гедике (1754 – 1803) и редица други, като изтъква техния дидактически принос за обучението по четене и писане. Той свързва немския педагог Базедов с игровия принцип на обучение, но в същото време го критикува заради поддържания от него остарял метод на сричането. Цайдлер<sup>1</sup> (изписан като Зейдлер) и Фр. Гедике Заимов цени заради въведения от тях метод на сливането, който е имал за

<sup>1</sup> Цайдлер – с неизяснена все още самоличност. За Цайдлер Заимов посочва годините 1670 – 1711 (Заимов 1894: 30). Заедно с Гедике го определя като основен представител на метода на „сливането“, който измества метода на сричването.

цел да замени сричането и да наложи по-плавен начин на четене. Този метод на сливане Заимов определя като „чисто четене“ (пак там: 31).

След сричането и сливането Заимов се спира на т.нар. звукуване, или звучен метод, който според него дава по-добри резултати. Този метод той свързва с имената на немските педагози Лудвиг Х. Ф. Оливие (1759 – 1815; изписан от Заимов като Оливиер), Хенрих Стефани (1761 – 1850) – немски педагог, определян за основател на звучната метода, Й. Ф. Круг<sup>2</sup>, според които обучението по роден език започва с усвояване на звуковете, после на буквите, след което учениците наблюдават техния синтез в структурата на сричките и едва тогава преминават към четене на думи и на изречения. При този метод упражненията по четене следват упражненията по говорене, за които се използват къси разкази. Най-напред се определят гласните, а при тяхното произнасяне се удължава звукът, което представлява т.нар. метод на звукуване. След усвояване на гласните започват да се изучават съгласните и едва тогава се преминава към образуване на срички и на думи. Този синтетичен метод на обучение, който следва посоката от по-малките единици (звукове, букви) към по-големите (думи, изречения), е бил силно застъпен особено в немската образователна система, но в българското училище според Мария Петрова е по-рядко прилаган (Петрова 2014). Заимов също смята, че е неподходящ. Той разглежда накратко писочетния метод с представител Гразер<sup>3</sup>, при който „учениците започват писмено да отбелязват отделните звукове“ (Заимов 1894: 35). Освен звуковия синтетичен метод, разпространен в немската методическа мисъл, по това време в обучението по роден език е застъпен и звуковият аналитичен метод. Стоян Заимов отбелязва, че при аналитичния метод с представители Ернст Кр. Трап<sup>4</sup> (1745 – 1818), Ж.-Ж. Жакото (1770 – 1840), Кристиан Г. Залцман<sup>5</sup> (1744 – 1811) обучението се започва от по-големите езикови единици към по-малките: обръща се повече внимание на отделните думи и изречения, а не на звуковете и буквите.

Освен на тези два варианта на звуковия метод – синтетичния и аналитичния, Ст. Заимов се спира и на аналитико-синтетичния метод, който свързва с името на немския педагог Йохан К. Хр. Фогел (1795 – 1862) – немски теолог, педагог и писател, въвел метода на нормалните

---

<sup>2</sup> За него вж. Басаричек 1894: 149 – 150.

<sup>3</sup> Стоян Заимов изписва името му по два начина: Гразер или Грасер.

<sup>4</sup> Цитиран е много по-обстойно от Ст. Басаричек (1894: 170 – 171).

<sup>5</sup> Кр. Г. Залцман (Christian Gotthilf Salzmann) е погрешно изписан от Заимов като Салцман. Цитиран е и от Ст. Басаричек (1894: 12), но името му там също е изписано неточно като Салцман.

думи (Normalwörtermethode). Методът на Фогел залага на нагледното обучение, тъй като според описанието на Ст. Заимов се разчита на включване в буквара на картинки, под които фигурират думи за съответния предмет или действие. Учениците пишат тези думи и по-късно ги четат под ръководството на учителя. Пламен Радев отбелязва, че този метод е бил наричан „метод на нормалните думи“, или още „реален“ метод (Радев 1996: 35), тъй като в основата му са заложени реални предмети, които учениците наблюдават в натура или на картинка.

Интерес представлява онзи пасаж в *Методиката* на Заимов, където авторът прави опит за съпоставителен анализ на възгледите на Жакото и Фогел (Заимов 1894: 46), както и за разграничаване на силните от слабите страни в концепцията на Фогел (пак там: 47). Макар да фокусира своето внимание само върху европейски явления в историята на методиката, Заимов споменава само в едно кратко изречение, че методът на Фогел е въведен у нас от Драган Манчов в неговия буквар от 1872 г. (пак там: 48).

Според Заимов всеки един от посочените методи има своите добри и слаби страни и затова препоръчва най-доброто от всички методи да се обедини в една „комбинирана метода“, която описва по един крайно нагледен начин с оглед на това какво точно приема от известните методи (пак там: 50 – 52). По този начин методът, който препоръчва Заимов, се оказва компилация от различни, установени в европейската практика принципи от синкретичния модел на Фогел, от звучния метод на Стефани, от писочетния метод на Гразер, от методите на буквуването и сливането. Ст. Заимов подкрепя идеята да се въвежда от самото начало като основна единица изречението – а този възглед е характерен и за руската школа на К. Ушински, която Заимов като възпитаник на Педагогическото училище в Москва би трябвало добре да познава. Той обаче не споменава Ушински, а подчертава присъствието на този възглед в немската методическа мисъл: „*Късото изречение* се зима за начало на анализа, а не *думата*, както е искал Вогел“ (Заимов 1894: 51). Като аргумент за тази своя теза Заимов изтъква два основни авторитетни факта: актуалната тенденция в западното образование и учебните планове и програми, издадени от Министерството на народното просвещение.

Концепцията на Ст. Заимов за „комбинираната метода“ включва първоначален етап, който трябва да възпита у учениците умение да слушат и говорят правилно. Тези така наречени „предварителни упражнения“ не предвиждат пряко обучение по четене и писане, но целта им е да подготвят възможността те да бъдат въведени едновременно

но. Интересно е да припомним, че в това отношение Ст. Заимов много напомня на концепцията на хърватския педагог Стефан Басаричек, който в преиздадената през същата 1894 година *Специална методика* утвърждава писочетния метод като най-подходящ и също препоръчва, преди да се започне същинското обучение по четене и писане, да се проведат предварителни упражнения. Съпоставителният прочит на *Методиките* на Заимов и Басаричек показва много сходства, което най-вероятно показва, че *Специалната методика* на хърватския педагог, чието първо българско издание е от 1888 г., е послужило за един от първоизточниците на Заимов. Предварителните упражнения по четене според Заимов трябва да се основават на принципа на предметното обучение, който разчита на първоначалните умения на децата да разпознават даден предмет и да описват неговите качества.

В духа на господстващата в българското образование през този период хербартианска идея Ст. Заимов преминава към конкретни разработки на уроци, като очертава в тях основните „степени“. Първата степен е свързана с „беседа“ по определен реален предмет, от която учителят взема едно кратко изречение. Втората степен е свързана с разлагане на изречението на думи, думите – на звукове. Учителят прави на дъската графична схема, при която с хоризонтална черта се представя изречението, с вертикални чертици думите се разделят на срички („слолове“), а с точки под тях се означават звуковете (схемата е обяснена и показана на стр. 83 от *Методиката* на Заимов). Интересно е да отбележим, че същата графична схема представя и Стефан Басаричек (Басаричек 1894: 152). Третата степен (или стъпка) на урока представлява коментар на звуковете и приучва учениците да разграничават гласни от съгласни, както и тяхното местоположение в сричката и думата. Четвъртата степен прави обобщение върху различителните белези на гласни и съгласни. Петата степен анализира гласни и съгласни в рамките на изречението. Посредством тактуване с ръка учениците отбелязват както разлагането, така и сливането на отделните елементи, като в крайния момент отново се връщат там, откъдето са тръгнали – изречението. Тези пет степени Заимов разграничава не само с оглед на различните съдържателни акценти, но и на разпределението на времето по минути, като общо за един урок определя 35 – 40 минути. Тези пет степени са според него необходими, преди да се пристъпи към обучението по четене.

По аналогичен начин Ст. Заимов очертава структурата на наречените от него „предварителни упражнения по писане“, които да се основават на естествените форми на предметите с присъщите им верти-



кални, хоризонтални и наклонени черти. Така Заимов съчетава предметния принцип с принципа на реалните думи и с принципа на нагледното обучение. Планът на урока за предварителни упражнения по писане отново включва пет степени. Предварителните упражнения по четене и писане според Заимов трябва да се провеждат успоредно, а тази синхронност подготвя провеждането на „същинското учение на писмо-четене“ (пак там: 93).

Ст. Заимов обръща специално внимание на определени методически понятия, чието правилно разбиране и прилагане е необходимо за протичането на процеса на надграждане на знания. В специално обособени части от втората глава представя понятията *учебен начин, учебен път, учебна форма, учебна работа, методическа степен и формални степени на урока*, които основно засягат проблеми, актуални и днес. Тези понятия са разгледани и от Ст. Басаричек в неговата *Специална методика* и са друго важно свидетелство за българската рецепция на хербартианските идеи в областта на педагогиката и дидактиката, които обаче тук се прилагат конкретно към езиковото обучение. Така например Ст. Заимов нарича учебен начин отношението на учителя към учениците и към собствената му работа, умението му за „искуствено възбуждане в душата на децата чувството любов за знание на онова, на което ще ги учим“ (Заимов 1894: 100). Понятието „учебен път“ Заимов използва в смисъл на подход към учебния материал: за писочетния метод той определя като най-подходящ „аналитико-синтетическия учебен път“, който се състои в разлагането на изречението на по-малки единици, а след това тяхното сглобяване отново в изречение. За изясняване на това понятие Заимов се позовава на направеното по-горе структуриране на учебните планове на пет степени и изяснява съдържанието и функцията на всяка една от тях. Относно учебната форма е на мнение, че съществуват две „подформи“: „хеуристическа“ и „деиктическа“, които се прилагат в зависимост от това дали учениците могат сами да стигнат до същността на преподавания материал чрез правилното им насочване от страна на учителя, или изводите трябва да им се поднесат директно. Евристичната учебна форма Заимов правилно извежда във водеща позиция. Под „учебни работи“ Заимов разбира принципите на *звукуване, показване, буквуване, представяне и упражнение* (пак там: 106). Същата логика влага и в понятието „методически степени“, като припомня, че обучението трябва да бъде постъпателно и да се върви от по-лесното към по-трудното. „Формалните стъпала (степени) на урока“ определят според Заимов последователния ход на урока, но на практика повтарят посо-

чените вече пет стъпки, които започват с беседа, от която се взема кратко изречение, подлежащо на разлагане на думи, срички и звукове, и след усвояване на всички звукове и букви отново се стига до изграждане на по-големи езикови единици. Своеобразно повторение представлява и следващата сравнително кратка част, озаглавена „Общи планове“, тъй като представя план на урока в пет основни стъпки, или степени, както ги нарича. Първата, както вече знаем, включва беседа и анализ на едно кратко изречение. Втората включва *звукуване*, *класна задача* (въпроси за разпознаване на звука в други думи), *показване* как се изписва „ръкописният белег на звука“, *писане* на буквата (най-напред във въздуха), *буквуване* (разпознаване на ръкописния и печатния вариант на буквата в непознат текст). Третата степен е *сравнение* – откриване на разлики и прилики между познатите вече букви и новата буква. Четвъртата степен дава *определение*, а петата осъществява *сливане* между научените букви и изграждане на думи и задава накрая домашна работа за учениците. Тази петделна структура Заимов разиграва и в следващите планове на уроци. Важно е да отбележим неговото изискване тази структура да бъде основата, на която да се гради и целият буквар, който заедно с подвижната азбука и читанката определя като „потребни помагала при първоначалното учение на четене“ (Заимов 1894: 120). „Букварът – казва Заимов, е музей на азбуката, а първа читанка – музей на статийки, с помощта на които учителят възбужда у душата на учениците следните чувства: чувството на *истината* (интелектуално чувство) – за *хубавината* (естетическо чувство), за *добрината* (морално чувство)“ (пак там: 124).

Предложените примерни уроци всъщност приличат на сценарий, тъй като съдържат репликите на учителя и на учениците, както и ремарки за движението им като действащи лица в пространството на класната стая. На днешния читател звучат в определени моменти комично, но по-важно е да отбележим амбицията на Стоян Заимов да представи една цялостна система на звуковия аналитико-синтетичен метод в съчетание с писочетния метод от нейното историческо развитие през теоретичното ѝ обосноваване до практическото ѝ приложение.

В разгледаната *Методика* на Стоян Заимов се открояват същности за този период тенденции, които благоприятстват обособяването на методическите проблеми, свързани с обучението по български език, в отделна научна област, различна от тази на общото езикознание, книжовноезиковото строителство и историята на българското образование. Важен приоритетен акцент, който заляга в основите на методиката като наука и който има ясно проявление в разглежданото

издание, е връзката между теорията на езика и неговото практическо усвояване. Както правилно отбелязва И. Котова, „основните методи, които прилагат създателите на нашите първи методики за обучение по роден език, са сравнителното проучване и адаптирането на чужд опит, теоретичният анализ, проучването и обобщаването на практиката, самонаблюдението и обобщаването на собствения педагогически опит, дискусията и научната критика. Основно значение сред многообразието от методи се отдава на опита“ (Котова 1983: 326).

Стоян Заимов е автор и на други методически ръководства, сред които се открояват *Начална граматика I книжка за III отделение и за самообучение* (1883), *Кратко ръководство за употребата на препинателните знакове* (1896), *Обща теория на обучението дидактика, обоснована на изследователско-творческо престрояване на обучението* (1935), *Методика на обучението в прогимназиите, преведено през изследване и творчество* (1937) и др., които наред с разгледаната *Методика* от 1894 г. свидетелстват за неговото желание да отговори на потребностите от учебни помагала и методически ръководства в родноезиковото обучение. От определящо значение е и неговото убеждение, че най-подходящ е звуковият аналитико-синтетичен метод, съчетан с писочетния метод и с принципа на предметното обучение. Посредством анализи на предимствата и недостатъците на издадените до 1893 г. буквари и давайки примерни разработки на отделни уроци, *Методиката* на Стоян Заимов прави опит за концептуализиране на проблеми от методически характер и поради това заслужава да ѝ бъде отредено достойно място редом до авторските методики от края на XIX век на Вела Благоева (1892), Петко Вълков (1893), Петко Цачев (1893).

## ЛИТЕРАТУРА

- Басаричек 1894:** Басаричек, Стефан. *Педагогия в три части*. Първа част *Възпитание*. Втора част *Дидактика*. Трета част *Специална методика*. Прев. Илия Гудев и Тодор Танев. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1894.
- Димчев 1988:** Димчев, Кирил. Методиката на българския език – постижения и перспективи. // *Български език и литература*, 1988, кн. 4, 6 – 14.
- Заимов 1894:** Заимов, Стоян. *Методика за как да се предава учението по писане и четене в I отделение*. Пловдив: Д. В. Манчов, 1894.
- Кабасанов 1979:** Кабасанов, Стойко. *Методика на обучението по български език*. София: Наука и изкуство, 1979.

- Кабасанов 1983:** Кабасанов, Стойко. Етапи в развитието на методиката на обучение по роден български език след Освобождението. // *Хиляда и триста години България и българското образование*. Съст. Любомир Георгиев, Панайот Дражев, Иван Стаменов. София: Народна просвета, 1983, 316 – 331.
- Котова 1983:** Котова, Искра. „Нашето методическо наследство за същността и значението на методиката на литературното обучение.“ // *Хиляда и триста години България и българското образование*. Съставители Любомир Георгиев, Панайот Дражев, Иван Стаменов. София: Народна просвета, 1983, 323 – 331.
- Петрова 2014:** Петрова, Мария. *Методи на оgramотяване. Ретроспективен поглед на методите – същност, варианти, критичен анализ. Подбор на метода на оgramотяване. Лекция № 6*; <<http://www.authorstream.com/Presentation/mariasp-2041437/>>, качен на 6.01.2014, ползван на 2.03.2014.
- Радев 1996:** Радев, Пламен. *Дидактика и история на училищното обучение*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1996.
- Русинов 1983:** Русинов, Русин. *Из история на обучението по български език в училище*. София: Народна просвета, 1983.